

LITERARY TEXT RESEARCH

Some Notes on the Explanation and Correction of Kelileh o Demneh by Master Minovi

Jamal Ansari Jaberii

M.A. Student in Persian Language and Literature, Shiraz University; Shiraz, Iran
ja.jaberiii@gmail.com

Article Type

Research Article

Article History

Received

August 26, 2023

Revised

May 17, 2024

Accepted

April 09, 2024

Published Online

????

Keywords

“Disagreement”, “Non-response”, “Embellishment”, “Foundation”, “Deception”, “Study of Books”

ABSTRACT

Kelileh o Demneh is the first and most pioneer narrative prose text. Originally written in Hindi, it was translated into Persian in the 6th century by the skilled writer Nasrollah Monshi, with full artistic skill. This translation marked the beginning of storytelling in allegorical style with educational themes in Persian prose literature. No writer since Monshi has been able to translate another allegorical and educational book with the eloquence, rhetoric, beauty, and gracefulness of his translation. Due to its literary, intellectual, and political perspicacity, it is necessary to explain and interpret this translation word by word and line by line. This will allow for a deeper understanding of the wisdom and literary aesthetics of this book, especially for BA students of Persian language and literature who study this book as one of their main courses. Master Minovi's explanation and correction of this book have gained popularity and acceptance among literary and academic circles, and it is taught in universities. Thus, this study is aimed at highlighting some of the deficiencies in the correction and interpretation of this book and striving to offer a more coherent meaning and correction based on the text of Kelileh o Demneh and related sources.

This is an in-press (online first) article which will be assigned to a future issue of the journal.

© 2025 by Allameh Tabataba'i University Press

Print ISSN: 2251-7138 Online ISSN: 2476-6186

Publisher: Allameh Tabataba'i University Press

Homepage: <https://ltr.atu.ac.ir>

DOI: [10.22054/ltr.2024.75479.3741](https://doi.org/10.22054/ltr.2024.75479.3741)

ATU
PRESS

Introduction

Kelileh o Demneh was a literary work in technical prose, truly initiating Persian prose with Nasrollah Monshi's handling. This book is a collection of the knowledge, wisdom, and sagacity of people whose invaluable experiences, both in the realm of household management and in the domain of statecraft, have been conveyed through beautiful and engaging tales from the mouths of animals. This style of writing was unprecedented at the time and using animals to express correct intellectual, rational, and experiential concepts had never occurred to any writer before. It initiated a new and very valuable trend in Persian literature. This trend encouraged some writers to pick up the pen and write books similar to Kelileh o Demneh, others to rewrite the book, and yet others to adopt Nasrullah Munshi's style for their own writings. Master Bahar, in his study of prose style, has stated the value of this book as follows: "In the world of science and literature, we do not know of any book as valuable as this one that has endured through the centuries and the passage of months and years, among various nations and different cultures, in such a consistent and popular manner. It has been the companion of kings, accepted by scholars, the friend of storytellers, beloved by all people, illustrating the proper way of life, leading to salvation, serving as a model of ethics and a guide to living. Even after thirteen or fourteen centuries since its emergence and fame, it remains fresh and well-known among both the elite and the general public" (Bahar, Vol. 2, 1970: 253). Professor Mojtaba Minovi undertook the correction and annotation of this valuable book in a manner befitting a classical and university-approved work. Indeed, he was highly successful in this endeavor, as evidenced by the repeated reprints of the book since Professor Minovi's correction and annotation until now. After Professor Minovi, other notable scholars such as Dr. Kheyrollah Mahmoudi, Professors Mohammad Reza Barzegar Khaleghi and Mrs. Karbasi, Professor Seyed Farajollah Mousavi, and other distinguished annotators have each, based on Minovi's corrected version, made further attempts to explain the text of this invaluable work in separate annotations. They have strived to elucidate more words and sentences from this valuable book to guide readers toward the correct understanding of its meaning. The efforts of these other esteemed annotators, who have used Professor Minovi's corrected version as the basis for their own annotations, clearly demonstrate the important fact that Minovi's correction is accurate, precise, and reliable for other literary scholars. However, upon reading these annotations, we realize that these scholars have not been very successful in clarifying the meanings of words and expressions that Professor Minovi chose not to explain. In due course, and in other discussions, certain points about these comprehensive annotations will be addressed. Nevertheless, since Professor Minovi's annotation has garnered more attention and acclaim in academic circles, a thorough reading of his correction and annotation reveals instances where he made errors in elucidating the correct form or precise meaning of the text. In this paper, the author aims to highlight these relatively few instances to further enhance the scholarly value of this erudite annotation and correction.

Research Background

After the publication of the first edition of this work, Master Mohammad Farzan noted two hundred and fifty errors on the back of a copy of the book and sent it to Professor Minovi (Arianpour, Vol. 3, 2008: 185). However, since then, and considering Dr. Minovi's passing and the unchanged reprinting of this book for several years, only one paper has been written criticizing the book *Kelileh o Demneh*. Titled "A Critique of *Kelileh o Demneh* Corrected by Mojtaba Minovi", this article was authored by Barat Zanjani (Zanjani, 2008: 1-7). It is evident that the present study will review and critique aspects not covered in Zanjani's article, and will also address the critique presented in that sole article regarding Minovi's annotation of *Kelileh o Demneh*.

Research Methodology

The research methodology in this study is library-based and conducted by a descriptive analytical method. Furthermore, based on both intra-textual and extra-textual evidence and by consulting other related books and reputable dictionaries, efforts have been made to review certain phrases in *Kelileh o Demneh* both in terms of correction and meaning, proposing more appropriate forms and meanings.

Conclusion

Although Professor Minovi, with his correction and annotation of *Kelileh o Demneh*, clarified the correct form and meaning of many of the contents of this classic prose work, and indebted other scholars and literary figures to his arduous efforts, a thorough reading of this successful annotation reveals that in some instances, this distinguished scholar made errors in interpreting the text. In the present study, the author attempted to use credible and relevant sources to propose more straightforward forms and meanings for the instances where Professor Minovi went astray. It is hoped that this effort will enhance the richness of this annotation and correction for the benefit of other literary enthusiasts.

نکته هایی در خصوص شرح و تصحیح کلیله و دمنه ی استاد مینوی

دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران؛
ja.jaberi@gmail.com

جمال انصاری جابری

چکیده

کلیله و دمنه نخستین و جذاب ترین متون نثر روایی متقدم است. اصل این کتاب که به زبان هندی بوده است در قرن ششم توسط نویسنده ای چیره دست به نام نصرالله منشی با هنرمندی تمام به پارسی ترجمه شد. این ترجمه سرآغاز جریان داستان پردازی به شیوه ی تمثیلی با موضوع تعلیمی در ادب نثر فارسی شد و تاکنون هیچ نویسنده ای بعد از منشی نتوانست ترجمه ای با فصاحت و بلاغت و زیبایی و شیوایی ترجمه ی او از دیگر کتب تمثیلی و تعلیمی به انجام برساند. از آنجا که این ترجمه هم از لحاظ ادبی و هم از لحاظ فکری و سیاست و کیاست بسیار مهم و با ارزش است، لذا لازم است که واژه به واژه و سطر به سطر آن، شرح و معنا شود، تا بتوان هم در جهت زیباشناسی ادبی و هم در جهت استفاده از آموزه های خرد ورزی از مطالب این کتاب بیشترین استفاده را کرد. به خصوص برای دانشجویان رشته ی زبان و ادبیات فارسی که در دوره ی کارشناسی این کتاب یکی از دروس ثابت آنهاست. از آنجا که تصحیح و شرح استاد مینوی از این کتاب، شرحی است که در محافل ادبی و دانشگاهی بیشتر مورد پسند و پذیرش استادان و دانشجویان قرار گرفته است و تدریس می شود، در این جستار تلاش شده است که برخی از نارسایی های تصحیحی و معنایی این کتاب نشان داده شود و تلاش شده است که با تکیه بر متن کلیله و دمنه و منابع مرتبط، معنا و صورت تصحیحی سازوارتری ارائه شود.

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۶/۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۲/۲۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۳/۲۱

تاریخ انتشار:

؟؟؟؟؟

کلیدواژه ها

اختلاف؛ جواب نبود؛
پیراسته؛ بنیاد؛ سفته
خواستن؛ مطالعت کتب؛

این نسخه اولیه مقاله پذیرفته شده برای چاپ است که به صورت برخط در دسترس گرفته است و در یکی از شماره های آتی نشریه منتشر خواهد شد.

© ۱۴۰۴ دانشگاه علامه طباطبائی

ناشر: دانشگاه علامه طباطبائی

شاپا چاپی: ۷۱۳۸-۲۲۵۱

شاپا الکترونیکی: ۶۱۸۶-۲۴۷۶

نشانی وبگاه: ltr.atu.ac.ir

کلیله و دمنه اثری ادبی در نثر فنی بود که با پرداخته شدن توسط نصرالله منشی به معنای واقعی کلمه نثر فارسی آغاز شد. این کتاب مجموعه دانش و حکمت و فرزاندگی مردمانی بوده است که ماحصل تجربه های گرانقدر خود را چه در حیطه تدبیر منزل و چه در حیطه ی سیاست مُدُن به شیوه ی حکایات زیبا و جذاب از زبان حیوانات بیان کرده اند. این شیوه ی نگارش هم به این دلیل که تا آن زمان بی سابقه بوده است و هم به این دلیل که استفاده از زبان حیوانات برای بیان مفاهیم درست فکری و عقلی و تجربی هنوز به فکر و ذهن هیچ نویسنده ای نرسیده بود، آغازگر جریانی جدید و البته بسیار باارزش در ادب پارسی شد. جریانی که باعث شد از یک سو نویسندگانی دست به قلم شوند و به مانند کتاب کلیله و دمنه کتاب بنویسند و از دیگر سو نویسندگانی کتاب کلیله و دمنه را بازنویسی کنند و دست آخر دیگر نویسندگان شیوه ی نگارش نصرالله منشی را برای نوشتن کتاب های خود انتخاب کنند. استاد بهار در سبک شناسی نثر در خصوص ارزشمندی این کتاب چنین فرموده اند: «در دنیای علم و ادب هیچ کتابی را سراغ نداریم که مانند این کتاب مستطاب در طول قرون، و تمادی شهور و سنین، و در نزد ملل مختلف، و صاحبان آداب گوناگون، تا این اندازه دوام آورده و همه وقت بیک نمط و بر یک نسق مطلوب و محبوب بوده، مونس ملوک، و مقبول علماء، و همدم سَمَار، و انیس عامه، و دستور حیاة، و مایه نجاح، و سرمشق اخلاق و رهنمای زندگی قرار گرفته، و هنوز هم بعد سیزده چهاره قرن که از ظهور و شهرت آن کتاب می گذرد باز تازه و نزد خاص و عام بلند آوازه باشد.» (بهار، ج ۲، ۱۳۴۹: ۲۵۳) استاد مجتبی مینوی بصورت اثری کلاسیک و دانشگاه پسند اقدام به تصحیح و شرح این کتاب مستطاب نمودند و الحق در تصحیح و شرح این اثر بسیار موفق بود و تجدید چاپ شدن به تکرار این اثر از زمان تصحیح و شرح توسط حضرت استاد مینوی تا این زمان گواه این ادعاست. پس از استاد مینوی استادان بنام دیگری همچون دکتر خیرالله محمودی و استادان محمد رضا برزگر خالقی و بانو کرباسی و استاد سید فرج الله موسوی و دیگر شارحان فرهیخته از روی نسخه ی تصحیح استاد مینوی هر کدام در شرح های جداگانه باز اقدام به توضیح متن این اثر گرانسنگ کرده اند و سعی کرده اند که لغات و جملات بیشتری از این کتاب ارزشمند را شرح و معنا کنند تا خواننده را به دریافت معنای صحیح رهنمون کرده باشند. این اقدام دیگر شارحان محترم که نسخه ی تصحیحی استاد مینوی را اساس کار خود قرار داده اند، به خوبی بیانگر این واقعیت مهم است که تصحیح استاد مینوی تصحیحی متقن و صحیح و دقیق بوده و برای دیگر ادیبان قابل اعتماد بوده است. اما با خواندن این شرح ها متوجه می شویم که این استادان در

گره‌گشایی از معناهای لغات و ترکیبات دیگری که استاد مینوی از بیان معنای آن صرف نظر کرده اند چندان کامیاب نبوده‌اند و در زمان مناسب و در دیگر جستارهایی، نکته‌هایی در خصوص این شرح‌های جامع بیان خواهد شد، اما از آنجا که شرح استاد مینوی در محافل دانشگاهی بیشتر مورد توجه و اقبال قرار گرفته است، با دقت خواندن این تصحیح و شرح به پاره‌ی از موارد بر میخوریم که مشاهده می‌کنیم ایشان در جهت گره‌گشایی از صورت صحیح و یا معنای دقیق متن دچار سهو القلم شده‌اند و نویسنده در این جستار بر آن شده است که این موارد به نسبت اندک را نشان دهد تا برغزای هرچه بیشتر این شرح و تصحیح عالمانه افزوده باشند.

۱- ضرورت پژوهش

کتاب کلیله و دمنه به عنوان نخستین اثر محض ادبی هم از لحاظ ادبی و هم از لحاظ موضوعی بسیار قابل توجه است. از آنجا که این کتاب نخستین اثر با ارزش نثر فنی است و به عنوان درسی ثابت در دوره‌ی کارشناسی رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی تدریس می‌شود، لذا پس از تصحیح و شرح استاد مینوی و بنا بر اهمیت آن تاکنون شرح‌های متعدد دیگری نیز نوشته شده است، اما از آنجا که محافل ادبی و دانشگاهی تصحیح و شرح استاد مینوی را بیشتر پسندیده‌اند و محل بحث و تدریس خود قرار داده‌اند، در این جستار نویسنده با پژوهش‌های بیشتر سعی نموده است تا در حد امکان مواردی از این تصحیح و شرح ارزشمند را ابهام زدایی کند.

۲- فرضیه‌های پژوهش

در این پژوهش دو فرضیه مطرح است:

۱- درباره ی برطرف شدن ابهام های تصحیحی و معنایی کتاب کلیله و دمنه پژوهش های شایسته ای صورت گرفته است.

۲- باوجود پژوهش و کوشش استاد مینوی به عنوان نخستین تصحیح کننده و شارح کتاب کلیله و دمنه، هنوز نیز کاستی ها و لغزش هایی در برخی از دیدگاه های ایشان وجود دارد.

باتوجه به فرضیه های مطرح شده دو پرسش مطرح می شود:

۱- تاکنون چه پژوهش هایی در خصوص تشریح و تبیین ابهام های کتاب کلیله و دمنه صورت گرفته است؟

۲- آیا پژوهش های صورت گرفته در خصوص تشریح و تبیین ابهام های کتاب کلیله و دمنه بدون کاستی و لغزش توانسته است ما را به معنای دقیق لغت ها و عبارت های این کتاب رهنمون سازد؟

۳- پیشینه ی پژوهش

پس از انتشار چاپ نخستین اثر استاد محمد فرزانه دوپست و پنجاه اشتباه دریافته را بر پشت یک جلد از این کتاب یادداشت و به محضر استاد مینوی فرستاده بود. (آرین پور، ج ۳، ۱۳۸۷: ۱۸۵) ولی از آن زمان تا کنون و با عنایت به درگذشت دکتر مینوی و تجدید چاپ بدون تغییر چندین ساله ی این کتاب، در خصوص نقد کتاب کلیله و دمنه فقط یک مقاله با نام «نقدی بر کلیله و دمنه به تصحیح مجتبی مینوی» توسط برات رنجانی به انجام رسیده است (رنجانی، ۱۳۸۷: ۷-۱) بدیهی است در جستار پیش رو چیزی غیر از آنچه در این مقاله آمده نقد و بررسی خواهد شد و در ادامه ی این نوشتار، به نقد همین تنها مقاله ی نوشته شده در خصوص نقد شرح کلیله و دمنه نیز پرداخته خواهد شد.

۴- نقد و بررسی

۴-۱- «و در اثنای مثالها می فرمود که: حَبِّ إِلَى عَدُوِّكَ الْفِرَارَ بَتَرَكَ الْجِدِّ فِي طَلْبِهِ إِذَا أَنهَزَمَ وَ أَعْلَمَ أَنَّ كُلَّ مَنْ فِي عَسْكَرِكَ عَيْنٌ عَلَيْكَ.» (منشی، ۱۳۸۴: ۲۱) استاد مینوی در خصوص صورت و معنای

ترکیب «أَعْلَمُ أَنْ» چنین فرموده اند: «أَعْلَمُ أَنْ» ظاهراً صواب این باشد که أَعْمَلُ عَلَيَّ أَنْ ... بدین معنی که چنان کار کن گویی... (همان: ۲۱)

علی رغم پیشنهاد استاد مینوی می توان با لحاظ کردن همان صورت نسخه اساسی «وَأَعْلَمُ أَنْ...» به معنای محصلی دست یافت به نحوی که این مفهوم در گستره ی ادب کلاسیک به وفور نمود دارد. صورت نسخه اساسی متن «أَعْلَمُ أَنْ كُلَّ مَنْ فِي عَسْكَرِكَ عَيْنٌ عَلَيْكَ.» چنین معنا تواند داشت: و بدان که هر کس در لشکر تو است بر تو جاسوس است. این مفهوم که به معنای حزم و حسن نیت بیجا نداشتن به دیگر کسان و واثق نبودن به دیگر افراد و محتاط بودن است در مثنوی چنین آمده: «باز گفתי حزم سوء الظن توست هر که بدظن نیست کی ماند دُرُست؟» (مولوی، ج ۱، ۱۳۸۵: ۱۸۹) نیز در همین کلیله و دمنه در مصرع یبیتی که از ابوالعلائی معری است آمده: «فَطُنُّ بِنَائِرِ الْأَخْوَانِ شَرٌّ =نسبت به دیگران بدبین باش.» (منشی، ۱۳۸۴: ۹۹) در التوسل الی الترسل آمده: «الحزم السوء الظن.» (بغدادی، ۱۳۸۵: ۳۴۵) نیز در کتاب احادیث مثنوی آمده:

«حزم آن باشد که ظن بد بری تاگریزی و شوی از بد بری

حزم سوء الظن گفته است آن رسول

هر قدم را دام می دان ای فضول.» (فروزانفر، ۱۳۸۱: ۲۵۴)

نیز همانجا آمده: «حزم چبُود بدگمانی در جهان دم بدم بیند بلای ناگهان.» (همان: ۲۹۵)

نیز همانجا آمده: «سوء الظن محتاط و زیرک سازدت.» (همان: ۶۲۳)

نیز در امثال و حکم: «سوء الظن من الحزم.» (دهخدا، ج ۲، ۱۳۶۳: ۹۹۴)

۲-۴- «و آن جادویها که بیدپای برهنه کرده ست در فراهم آوردن این مجموع و تلفیقات نغز عجیب و وضعهای نادر غریب که او را اتفاق افتاده ست ازان ظاهرتر است که هیچ تکلف را در ترکیب آن

مجال وضعی تواند بود.» (منشی، ۱۳۸۴: ۲۴) استاد مینوی در خصوص معنای متن «هیچ تکلف را در ترکیب آن مجال وضعی تواند بود.» فرموده اند: معنای جمله خوب روشن نیست. (همان: ۲۴)

باید به این نکته عنایت داشت که واژه ی «تکلف» در متن یاد شده به معنای «افراط در ظاهر سازی و خوبتر کردن امری و ...» بکاررفته است. چنانکه در تاریخ بیهقی آمده: «دیگر روز امیر را بگفت و دستوری یافت و قاضی با رییس بازگفت که تکلفی سخت تمام باید کرد و گفت امیر دستوری داد شهر را بیارایید و هر تکلفی که باید کرد بکنید.» (بیهقی، ج ۱، ۱۳۸۹: ۴۷) نیز در اشعار رودکی آمده:

«با داده قناعت کن و با داد بزی در بند تکلف مشو، آزاد بزی.» (رودکی، ۱۳۸۳: ۴۹)

از آنجا که منشی در متن یاد شده با رعایت جانب قدر شناسی، در پی تمجید از اصل کتاب بیدپای برهمن بوده، معنای دقیق متن «هیچ تکلف را در ترکیب آن مجال وضعی تواند بود» چنین تواند بود: [آن هنر مندی های بدیع و نادر که بیدپای در تالیف کتاب کلّیله انجام داده است آشکارتر از آن است] که هیچ گونه افراط و زیاده روی در جهت خوبتر کردن نهاد و هیئت آن، فرصت انجام داشته باشد یا بتعبیری رساتر، بدلیل هنرمندی های بدیع و کامل برهمن، هیچ گونه اقدامی در جهت خوبتر کردن اصل و نهاد کتاب برهمن، لزوم یا فرصت انجام ندارد.

۳-۴ «و هر طایفه ای را دیدم که در ترجیح دین و تفضیل مذهب خویش سخنی می گفتند و گرد تقبیح ملت خصم و نفی مخالفان می گشتند. اندیشیدم که اگر پس از این چندین اختلاف رای بر متابعت این طایفه قرار دهم و قول اجنبی صاحب غرض را باور دارم همچون آن غافل و نادان باشم که شبی با یاران خود بدزدی رفت.» (منشی، ۱۳۸۴: ۴۹) استاد مینوی در خصوص لغت «اختلاف» چنین فرموده اند: رفت و آمد، آمد و شد. ص ۳۰ س ۱۹ نیز دیده شود. (همان: ۴۹)

هرچند که معنای استاد مینوی برای واژه ی «اختلاف» نمی تواند یکسره ناصحیح باشد، ولی به سه دلیل به این نتیجه می رسیم که تواند بود که معنای این لغت در متن یاد شده همانا «اختلاف و تشّت آرا» نیز باشد. دلیل اول اینکه استاد زرین کوب در کتاب دو قرن سکوت، سخن ابوریحان بیرونی در کتاب ماللهند، را نقل کرده و فرموده: چون ابن مقفع کلّیله و دمنه را از زبان پهلوی به تازی نقل کرد، باب برزویه را که در اصل کتاب نبود بر آن افزود تا در عقاید مسلمانان شک و تردید پدید آورد و

آن را برای قبول آیین خویش، که دین مانی بود آماده سازد. (زرین کوب، ۱۳۳۶: ۲۶۹) نیز استاد شمیسا نیز بر همین عقیده استاد زرین کوب هستند. (شمیسا، ۱۳۸۷: ۸۶). لذا همین واژه ی «اختلاف» در متن یاد شده به خوبی بیان گر اختلاف و تشتت آرای علمای دین اسلام است که برزویه در متن یاد شده قصد بیان آن را داشته است. دلیل دوم اینکه با عنایت به قرینه ی متنی «ترجیح دین و تفضیل مذهب خویش خویش سخنی می گفتند و گردِ تقبیح مَلّت خصم و نفی مخالفان می گشتند» برزویه به صراحت به وجود اختلاف رای و عقیده در باورهای علمای هر صنف مذهبی به میان آورده است. دلیل سوم اینکه برزویه در دنباله ی متن یاد شده نیز از اصولی یاد کرده است که علمای هر صنفی در آن هیچ اختلافی ندارند و سعادت خود به رعایت آن دانسته اند و این بدان معنا تواند بود که لغت «اختلاف» در متن یاد شده به معنای اختلاف عقاید و آرا بود: «صواب من آنست که ملازمت اعمال خیر که زبده همه ادیان است اقتصار نمایم و بدانچه ستوده عقل و پسندیده طبع است اقبال کنم.» (همان: ۵۰)

۴-۴- «ملک قضات را تعجیل فرمود در گزارد کار دمنه و روشن گردانیدن خیانت او در مجلس خاص و محفل عام و مثال داد که هر روز آنچه رود باز نمایند. قضات فراهم کردند و خاص و عام را جمع کردند.» (همان: ۱۴۴)

استاد مینوی در خصوص ترکیب «مجلس خاص و محفل عام» چنین فرموده اند: چنین بنظر می رسد که دو نوع مجلس رسیدگی مراد است، یکی مثل محکمه خصوصی مرکب از سران و سرکردگان و قضات فقط، و دیگری مجلس محاکمه علنی که در آن همگی حاضر می شوند. (همان: ۱۴۴) با عنایت به متن «قضات فراهم کردند و خاص و عام را جمع کردند» به نظر می رسد که منظور از «در مجلس خاص و محفل عام» جلسه ی محاکمه ای است که بازرسان و تفحص کنندگان یا قضات دمنه، حیوانات خاص درگاه شیر «مجلس خاص» = گروهی از خاصان شاه» و در اطراف آن جلسه ناظران و بینندگان آن مجلس، عموم حیوانات «محفل عام» = گروهی از عموم

حیوانات» است. یا بتعبیری رساتری مجلسی خاص، در دلِ محفلی عام که تمام حیوانات گرداگرد آن تجمع کرده باشد.

۴-۵- «از قضا صُرّه زهر هلاهل بدست او افتاد، آن را بر دیگر أخلاط بیامیخت و بدختر داد. خوردن همان بود و جان شیرین تسلیم کردن [همان]». (همان: ۱۴۷) استاد مینوی در پاورقی در خصوص معنای ترکیب «همان بود» چنین فرموده اند: همان بمعنی علی السواء و بی تفاوت آمده است. مثلاً در بیت

ورنه در عالم یقین و گمان خرهمان بودی و حکیم همان.

در حدیقه سنایی (چاپ مدرّس رضوی ص ۳۱۱) در تعبیری که در این صفحه بکار رفته معنی «درهمان لحظه که خورد» اراده شده است، بعبارت دیگر «خوردن و مردنش در آن واحد روی داد» در مثنوی در قصه ابراهیم ادهم که بر بامش بانگ می شنیدند، که میگفتند شتر خود میجوئیم و او گفت: شتر بر بام که دید؟ آمده است (دفتر چاپ نیکلسن ب ۸۳۴ و ۸۶۵) که: پس بگفتندش که: تو بر تختِ جاه چون همی جویی ملاقات اله؟

خود همان بُد دیگر او را کس ندید چون پری او ز آدمی شد ناپدید. (همان: ۱۴۷)

باید عنایت داشت که معنای ترکیب «خوردن همان بود و جان شیرین تسلیم کرد.» [همان] به معنای «در آن واحد و بی درنگ» اتفاق افتادن است ولی معنای همین ترکیب در مصرع «خرهمان بودی و حکیم همان» بیان دیدگاه شخصی سنایی در طرد حکیمان یونان و به این معناست که حکیم هیچ تفاوت عقلی با خر ندارد و خر نیز هیچ تفاوت عقلی با حکیم و این معنا به معنای «در آن واحد اتفاق افتادن» نمی تواند باشد. همچنین این ترکیب در مصرع ذکر شده از مثنوی به معنای «همان یک دفعه و یک بار بود = خود همان بُد» آمده و بدیهی است که این ترکیب نمی تواند به معنای «در همان لحظه و آن واحد اتفاق افتادن» باشد. این در حالی است که همین ترکیب با معنای «در آن واحد اتفاق افتادن» در ادب کلاسیک مفهومی متکرر است. در کشف المحجوب آمده: «و از شیخ بومسلم فارس بن غالب الفارسی رُضی عنه شنیدم که گفت: «درویشی اندر سماع اضطرابی می کرد یکی دست بر

سر وی نهاد که: بنشین. نشستن همان بود و رفتن از دنیا همان.» (هجوی، ۱۳۸۹: ۵۹۶) نیز در دیوان ازرقی آمده:

«شیر اگرچند همی سخت بکوشید بچنگ
خوردن زخم همان بود و شدن سست
همان.» (ازرقی، ۱۳۳۶: ۶۹)

۴-۶- [موش گفت] رنجهای دنیا بدیدار دوستان نقصان پذیرد، آن کس که از ایشان دور افتد تسلی از چه طریق جوید و بکدام مفرح تداوی طلبد؟

فَيَأْتِي مَا بَيْنِي وَبَيْنَ أَحِبَّتِي مِنْ الْبُعْدِ مَا بَيْنِي وَبَيْنَ الْمَصَائِبِ. (منشی، ۱۳۸۴: ۱۸۹)

استاد مینوی در خصوص معنای بیت عربی چنین فرموده اند: ای کاش که میان من و دوستان من همان قدر دوری بود که میان من و بلاهاست. یعنی بدوستانم نزدیک بودم بجای اینکه مصیبتها بمن نزدیکست و یا از مصایب دور بودم بجای اینکه از دوستان دور بودم. (همان: ۱۸۹) معنای صحیح بیت عربی یاد شده چنین است: ای کاش میان من و دوستان من از لحاظ دوری، همان قدر فاصله بود که میان من و بلاهاست. (یعنی همانطور که من هیچ فاصله ای از بلاها ندارم و بلاها در کنار من هستند لذا کاش دوستان نیز بدون کمترین فاصله ای و تنگاتنگ در کنار من حاضر بودند.) و این دقیقاً معنایی است که دکتر تقیه نیز در ترجمه ی اشعار عربی کلّیله و دمنه برای همین بیت بیان فرموده اند. (تقیه، ۱۳۸۱: ۱۰۴) لذا دنباله معنایی اراده شده توسط استاد مینوی بعد از متن «یعنی بدوستانم نزدیک

بودم» نادر خوراست. گفتنی است که همین بیت در کتاب سندباد نامه و در داستان کدخدای و زن او و پس از کشتن اشتباه طوطی بدست کدخدا نیز آمده است و در همین معنی بکار رفته:

«پشیمانی سود نداشت، و ندامت نافع و ناجع نبود، و این معنی پیوسته با خود تقریر می کرد:

فِيَالَيْتَ مَا بَيْنِي وَبَيْنَ أَحِبَّتِي مِنْ الْبُعْدِ مَا بَيْنِي وَبَيْنَ الْمَصَائِبِ.» (ظهیری: ۱۹۴۸: ۱۰۱)

۴-۷- «و اگر از مال چیزی بدست آید هم بر لب گور بیاید گذاشت تا سگان دندان تیز کرده در وی افتند که میراث حلال است.» (منشی، ۱۳۸۴: ۲۳۹)

با عنایت به قرینه ی متنی «سگان دندان تیز کرده» که قبل از متن «میراث حلال است» آمده به نظر که منظور از این میراث، ثروتی نامشروع است و در این صورت تواند بود که متن اخیر بدین شکل باید خوانده شود که «میراث حلال است» و این خود برگرفته از حکمی فقهی است که فقهای اهل سنت معتقد هستند که میراثی که از راه نامشروع بدست آمده است بر صاحب مال، حرام ولی بر وارثان آن مال حلال است و همین حکم فقهی در میان کتب ادبی بازمانده از نویسندگان یا شاعرانی که تمایلات اهل سنت داشتند نیز آمده است. در منطق الطیر آمده:

مرد دنیا جان و دل در خون نهد صد هزاران دام دیگرگون نهد

تا بدست آرد جویی زر از حرام چون بدست آرد بمیرد والسّلام

وارث او را بود آن زر حلال او بماند در غم و رز و وبال.» (عطّار، ۱۳۸۳: ۳۲۷)

۴-۸- «سَتَدُكْرُ مَا الَّذِي ضَيَّعَتْ مَنِّي إِذَا بَرَزَ الْخُقُوسُ مِنَ الْحِجَابِ

وَتَعْلَمُ كَمْ خَسِرْنَا أَوْ رَحَبْنَا إِذَا فَكَّرْتَ فِي أَصْلِ الْحِسَابِ.» (منشی، ۱۳۸۴: ۲۵۲)

استاد مینوی در خصوص معنای ابیات عربی چنین فرموده اند: سَتَدُكْرُ مَا الَّذِي... بزودی یاد خواهی کرد آن را که ضایع کردی از من (مرا که از دست دادی چه از دست دادی!) چون برون آید پنهان شده از پرده و خواهی دانست که چند زیان کردیم یا سود بردیم چون بیندیشی در اصل حساب. (همان: ۲۵۲) باید به این نکته عنایت داشت که مرجع متن همانا «ضَيَّعَتْ مَنِّي» همانا متن

«وفاداری» است. بنابراین معنای صحیح بیت نخست عربی چنین است: بزودی یاد خواهی کرد آن را که ضایع کردی از من (وفاداری کردن نسبت به مرا) چون برون آید پنهان شده از پرده. (یعنی وقتی خیانت تو نسبت به من آشکار شود یاد خواهی گرفت که وفاداری خود را نسبت به من تباه کردی). همچنین متن (مرا که از دست دادی چه از دست دادی!) که در میانه ی دو بیت آمده است باید در انتهای دو بیت می آمد و چون صیغه بیت دوم مثنی است «خَسْرُنَا أَوْ رَبِحْنَا» لذا باید بیت دوم نیز به صورت متقابل معنا می شد. لذا معنای صحیح بیت دوم نیز چنین است: و خواهی دانست که چند زیان کردیم یا سود بردیم چون بیندیشی در اصل حساب. یعنی تو که باخه هستی با از دست دادن دوستی چون من بوزینه زیان کردی و من بوزینه با از دست دادن دوستی بی وفایی چون تو (که قصد نابودی مرا داشتی) سود بردم.

۹-۴- «هیچ کس از یافتن حسنات و ادراک سعادت از دو تن محروم تر نباشد؛ اول آنکه بر کسی اعتماد نکند و بگفتار خردمندان ثقت او مستحکم نشود؛ دیگر آنکه دیگران از قبول روایت و تصدیق شهادت او امتناع نمایند و در آنچه گوید خردمندان را جواب نبود.» (همان: ۲۷۰) استاد مینوی در خصوص ترکیب «جواب نبود» چنین فرموده اند: جواب نبود چنین است در اساس و نق و چلیبی و P1 و P2 و P3 و بایسنغری، نافذ و G: اعتماد نیفتد، مج و F جمله را ندارند. لفظی بمعنی وثوق و اعتماد و اطمینان ظاهراً منظور بوده است. ولی نتوانستم حدس بزنم که چه بوده است. در نسخ متأخر: «آن را خوار دارند»، و این درست نیست. احتمال ضعیفی می توان داد که «بدانچه گوید خردمندان را خواب نبرد» بوده است. (همان: ۲۷۰)

با عنایت به قرینه ی متنی «دیگران از قبول روایت و تصدیق شهادت او امتناع نمایند» که در آن منشی به صراحت گفته که خردمندان از پذیرفتن شهادت چنین فردی خود داری می کنند، تواند بود که جمله ی «و در آنچه گوید خردمندان را جواب نبود» بدین معنا باشد که خردمندان از جواب دادن به چنین فردی (که لابد نقطه ی مقابل خردمندی که همانا احمقی است) خود داری می کنند »

خردمندان را جواب نبود.» و این خود دقیقا هماهنگ با این مثل است که: «جواب احمقان خاموشی است.» (دهخدا، ج ۲، ۱۳۶۳: ۵۸۸)

نیز در مثنوی آمده: «چون جواب احمق آمد خاموشی این درازی در سخن چون میکشی؟» (مولوی، ج ۴، ۱۳۸۵: ۵۵۹)

نیز همانجا آمده: «چون نباشد اهل این ذکر و قنوت پس جواب الاحق ای سلطان سکوت.» (همان، ج ۴: ۵۶۰)

در احادیث مثنوی آمده: «پس خموشی به دهد او را ثبوت پس جواب احمقان آمد سکوت.» (فروزانفر، ۱۳۸۱: ۴۱۱)

۴-۱۰- «چه ضبط ممالک بی وزرا و مُعینان در امکان نیاید و انتفاع از بندگان آنگاه میسر گردد که ذات ایشان بخرد و عفاف و هنر و صلاح آراسته باشد و ضمیر بحق گذاری و نصیحت و هواخواهی و مودت پیراسته.» (منشی، ۱۳۸۴: ۳۰۷) استاد مینوی در خصوص «پیراسته» چنین فرموده اند: پیراسته اینجا بمعنی آراسته بکار رفته است، یعنی صفاتی بشخص افزوده شده باشد و حال آنکه معنی اصلی کلمه پیراستن پاک کردن و پاکیزه کردن چیزی و کسی بوده است با اینکه زواید و عیوب را بسترند. کاراستن سرو زپیراستن است، یعنی که شاخهای زائد آن را بسترند و نظم و ترتیبی بدان دهند. (همان: ۳۰۷)

استاد مینوی بدُرستی دریافته اند که لغت «پیراستن» در متن یاد شده از کتاب گلیله و دمنه به معنای آراسته نمودن و البته نه با زدودن و کم کردن آمده است، ولی در ادامه شاهدی را آورده که در آن لغت «پیراستن» به معنای مزین کردن در جهت زیبا سازی با کم کردن بکار رفته است، از دیگر سو لغت نامه ی نیز واژه ی «پیراسته» را به معنای زینت کردن با کاستن یا آراستن با کم کردن دانسته است و همین بیت ازرقی را شاهد معنایی برای لغت «پیراستن» آورده است. (لغت نامه) از آنجا که استشهاد معنایی بیان شده توسط استاد مینوی به آراستن همراه با زدودن آمده است لذا ناصحیح است، همچنین با تمام احترامی که برای گردآورندگان لغت نامه قائلیم باید بیان کنیم که در دیگر کتب

ادب کلاسیک به نمونه‌هایی برخورد کرد که لغت «پیراستن» مطلقاً به معنای آراستن و نه لزوماً با کم کردن و زدودن، بلکه با اضافه کردن بکار رفته است. در چهار مقاله آمده:

«ایزد تبارک و تعالی دولت را بجمال او آراسته دارد و مُلک را بکمال او پیراسته.» (نظامی عروضی، ۱۳۷۷: ۱۳۵)

نیز در گرشاسب نامه آمده: «پراکنده بتخانه‌گونه گون بدان شهر در بود سیصد فزون

همه چون بهشت نو آراسته به گوهر در و بام پیراسته.» (اسدی طوسی، ۱۳۵۴: ۳۸۱)

نیز در دیوان مسعود سعد سلمان آمده: «پیراسته می دار به هر نیکی تن را

آراسته می خواه به هر پاکی جان را.» (مسعود سعد، ۱۳۶۲: ۵۸۱)

نیز در فرامرز نامه آمده است: «یکی خوش سرا دید آراسته

زفیروزه و لعل پیراسته.» (فرامرز نامه، ۱۳۹۴: ۲۵۰)

نیز در تاریخ جهانگشا آمده است: «واروغ و اولاد و احفاد چنگرخان چند پادشاه زاده اند که شرف اسلام ایشان را با دولت جمع شدست و اتباع و اشیاع و خیل و حیل ایشان خود چندان اند که به زیور عزّ دین آراسته و پیراسته شده اند که در عدّ و حصر نیاید.» (جوینی، ج ۱، ۱۳۸۵: ۱۱)

۴-۱۱- «و هر که بنلاد خدمت سلطان بنصیحت و امانت و عقّت و دیانت موء کد گرداند و اطراف آن را از ریا و سُمعه و ریب و خیانت مَصُون و منزّه دارد کار او استقامتی صورت نبندد و مدّت عمل او را دوامی و ثباتی ممکن نگردد، هم دوستان سِپَر مُعادات و مناقشت در روی کشند و هم دشمنان از جان او نشانه تیر بلا سازند: دوستان از روی حسد در منزلت مَخاصمت اندیشند، و دشمنان از جهت یکدلی و مناصحت مناقشت کنند، و هر گاه که مطابقت دوستان و دشمنان بهم پیوست و اجماع بر عداوت او منعقد گشت البته ایمن نتواند زیست، و اگر چه پای بر فرق کیوان نهادست جان سلامت نبرد و خائن باری از جانب دشمنان پادشاه فارغ باشد اگر چه از دوستان بترسد.» (منشی، ۱۳۸۴: ۳۱۴) استاد مینوی در خصوص لغت «بنلاد» فرموده اند: بنلاد لاد و بُن لاد هر دو

بمعنی اساس و بی بناست، سابقاً نیز این کلمه بکار رفته است. ناصر خسرو گوید (دیوان، چاپ مینوی صفحات ۹۸، ۱۱۷):

بچشم سر یکی بنگر سحرگاه بر این دولاب بی دیوار و بی لاد

دوستی دشمنان دینت زیان داشت بام برین کژ شود و کژی بُنلاد. (همان: ۳۱۴)

باید عنایت داشت که در بیت نخستین استشهادی از دیوان ناصر خسرو کلمه ی «بی لاد» بعنوان بی شالوده و بی اساس است، لذا از این بیت نمی توان در جهت شاهد معنایی برای واژه ی «بنلاد» که به معنای شالوده و اساس است باشد. همچنین استاد مینوی در خصوص مرجع تمام واژه های «دوستان و دشمنان» در تمام متن یاد شده چنین فرموده اند:

دوستان و دشمنان مراد دوستان سلطان و دشمنان سلطان است. (همان: ۳۱۴)

وجود قرینه ی متنی «دوستان از روی حسد در منزلت مخاصمت اندیشند» به خوبی گویاست که منظور از دوستان، نه دوستان پادشاه، که دوستان همین فرد منزلت یافته نزد پادشاه است که با رشک بردن به منزلت او در صدد تزلزل و سرنگونی او برخواهند آمد و از دیگر سو وجود قرینه متنی «دشمنان از جهت یکدلی و مناصحت مناقشت کنند» بخوبی گویاست که منظور از دشمنان نه دشمنان پادشاه، بلکه همین دشمنان فرد منزلت یافته است که در پوشش دشمنی، در جهت بستوه آوردن فرد منزلت یافته، در نصیحت کردن، آنقدر به فرد صاحب جاه سخت گیری می کنند تا بالاخره به این خواست خود برسند. لذا فقط عودت مرجع دو ترکیب «دوستان و دشمنان» به متن «خائن باری از جانب دشمنان پادشاه فارغ باشد اگرچه از دوستان بترسد» صحیح است.

۴-۱۲- «اگر میان من و مردمان یک موستی در مجاذبت هرگز نتواندی گسست، که اگر ایشان بگذارند بکشم و اگر نیک بکشند بگذارم، یعنی بسطت دل و کمال حلم من تا این حد است که با همه اهل عالم بدانم زیست و بتوانم ساخت، هیچ کس رشته من در نتواند یافت.» (همان: ۳۴۸) استاد مینوی در خصوص معنای متن «هیچ کس رشته من در نتواند یافت» فرموده اند: «بر من معلوم نشد که مراد

چه بوده است. دو مثال از استعمال این تعبیر بدست آمد که معنی آنها نیز روشن نیست. منوچهری گوید:

نه ستم رفته بمن زو و نه تلبیسی که مرا رشته نتاند تافت ابلیسی. (دیوان، چاپ دوم دبیر سیاقی ۲۰۱) و در تاریخ بیهقی (چاپ فیاض ۲۲۲) آمده است: سپه سالار غازی گربزی بود که ابلیس لعنه الله او را رشته برنوانستی تافت. (همان: ۳۴۸)

لغت نامه ترکیب «رشته تافتن» را به معنای «چیرگی یافتن بر کسی یا توطئه چیدن بدو یا مسلط شدن بر او» دانسته و همین شعر منوچهری که توسط مینوی در جهت استشهاد معنایی برای آن یاد شده را به عنوان شاهد معنایی آورده است. (لغت نامه) لذا با دقت در شعر منوچهری در می یابیم که تعبیر «رشته نتاند تافت» به معنای نتوانستن در جهت توطئه چیدن علیه کسی آمده است. در شاهد دوم از تاریخ بیهقی که سخن از حيله گری و مکاری و کیاسی سپه سالار غازی آمده نیز تعبیر «رشته برنوانستن تافتن» دقیقاً به همین معنای «ناتوانی از توطئه چینی کردن علیه کسی (سپه سالار غازی) می باشد.» بکار رفته است و استاد خطیب رهبر نیز بر همین عقیده اند. (بیهقی، ج ۱، ۱۳۸۹: ۳۸۹)

همچنین از آنجا که لغت «حلم» در متن یاد شده به معنای بردباری بکار رفته است و با عنایت به این مطلب که منشی در پی بیان زیرکی و فراست زیاد معاویه در بالا بردن آستانه بردباری او در برخورد با اشخاصی که قصد جدایی از او دارند و با عنایت به معنای ترکیب «رشته برتافتن» که در لغت نامه «چیرگی و تسلط یافتن» نیز آمده به نظر می رسد که مرجع ترکیب «رشته من در نتواند یافت» به همین حلم و بردباری و افر «بسط دل و کمال حلم» معاویه باز می گردد و منظور «رشته حلم من را نمی تواند دریابد» است و معنای صحیح متن یاد شده چنین تواند بود: (زیادی حلم و بردباری من تا بحدی است که با همه مردم عالم می توانم زندگی بکنم بنحوی که علاوه بر تحمل کردن آنان) هیچ کس توان چیرگی و تسلط یافتن بر گنّه بردباری من را ندارد. «رشته نتاند تافت».

۴-۱۳- گفت: سه تن بر خود گمان مهارت دارند و هنوز در مقام جهالت باشند:... و شوخی بی مایه که در محافل لاف کارگزاری زند و چون در معرض مهمی آید از زیردستان در چند و چگونه سفته خواهد. (منشی، ۱۳۸۴: ۳۸۳) استاد مینوی در خصوص معنای ترکیب «سفته خواستن» فرموده اند: سفته

خواستن پیداست که بمعنای یاری و همراهی خواستن بکار رفته. بعید نیست که سفته در بار کسی کردن که خاقانی دارد بی ارتباط با این معنی نباشد (دیوان چاپ سجادی ۴۳ و ۴۱۳ بترتیب):

گوئیم «حجّ تو هفتاد و دو حج بود امسال» این چنین سفته نکن تعبیه در بار مرا

فلک را سفته بدبختی است در بار نکوکاران چو بُختی بار بدبختی کش از سر مست
حیرانی، (همان: ۳۸۴)

باید به این نکته عنایت داشت که اصطلاح «سفته در بار کسی نهادن» در این بیت خود ترکیب کنایی و به معنای «مسخره کردن و به ریشخند گرفتن کسی» است چنانکه در مرزبان نامه و در داستان شتریان و شتری که قصد فریب او را داشت آمده: «شتریان خاموش گشت و صبر بکار آورد، چندانکه پشم، آب در خود گرفت و بار گران شد، چون آهنگ خیز کرد، نتوانست، بجهد تمام و کوشش بلیغ از جای برخاست و زیادتی علاوه بار، برسُفت گرفته، روی براه آورد. شتریان بجای حد و نشاط انگیز و شد و طرب آمیز، این سفته در بارش می نهاد و می گفت:

درختی که پرودی آمد بیار بدیدی هم اکنون برش در کنار

اگر بار، خارست خود کشته و گر پرنیایت، خود رشته.» (روایینی، ۱۳۹۰: ۵۱۱)

همچنین معنای لغت «سفته» در مصرع نخست بیت دوم خاقانی «فلک را سفته بدبختی است در بار نکوکاران» نیز به معنای «تحفه و ارمغان» تواند بود و این معنا در کشف المحجوب نیز آمده: «و گروهی گویند وجد حرقت مریدان باشد و وجود تحفه محبان درجت محبان بلندتر از مریدان باشد باید تا آرام با تحفه تمام تر باشد.» (هجویری، ۱۳۸۹: ۶۰۳)

۵- نقدی بر تصحیح کلیله و دمنه

۵-۱- «ومن بنده را بر مجالست و دیدار و مذاکرت و گفتار ایشان چنان الفی تازه گشته بود و بمطالبت و مواظبت بر کسب هنر، آن میل افتاد که از مباشرت اشغال و ملابست اعمال اعراض کلی می بود.» (منشی، ۱۳۸۴: ۱۶) استاد مینوی در خصوص واژه ی «بمطالبت» چنین فرموده اند: بمطالبت در نسخه اصل و انقره چنین است. در سایر نسخ: بمطالعت کتب، مطالبت بمعنی خواستن حق خویش است و

اینجا نامناسب بنظر می رسد، اما میتوان اندیشید که بعد این کلمه بکار رفته باشد تا دلالتی بر شدت طلب داشته باشد چنانکه گوئی مطلوب را حقّ خویش می داند. (همان: ۱۶)

پیشنهاد تصحیحی استاد مینوی ناصحیح است. در متن ابتدایی منشی به صراحت گفته است که در جهت کسب فیض از ادیبان به دو اقدام دست زده است. اقدام اول همنشینی و کسب فیض از همین علما «مجالست و دیدار و مذاکرت و گفتار ایشان» و اقدام دوم او نیز مطالعه ی کتب همین علما است «مطالعت کتب» و اما متنی که این پیشنهاد تصحیحی را تایید می کند دنباله همین متن است که منشی از پراکنده شدن جمع یاد شده سخن به میان آورده است و هدایت خود در راه نویسندگی را فقط توسل جستن به خوانش کتب همین علما «بمطالعت کتب» دانسته است: «و چون روزگار بر قضیت عادت خویش در بازخواستن مواهب آن جمع را بپراکند و نظام این حال گسسته شد خویشتن را جز بمطالعت کتب متهدی ندانستم.» (همان: ۱۷)

۲-۵- «و امروز اساس محبت میان من و تو چنان تأکیدی یافت که یارمن آن تواند بود که از ایدای تو بپرهیزد و طلب رضای تو واجب شناسد و خطری ندارد نزدیک من انقطاع از آنکه با تو نپيوندند و اتصال بدو که از دشمنایگی تو ببرد.» (همان: ۱۶۸)

استاد مینوی نسخه بدلهای فعل «ببرد» را بیان نکرده اند و از دیگر سو به اشتباه بودن ضبط لغت «ببرد» در سطر واپسین پی نبرده اند. زیرا در جمله ی «خطری ندارد نزدیک من انقطاع از آنکه با تو نپيوندند» زاغ خطاب به موش تأکید می کند که در نزد او بی ارزش است انقطاع و بریدن از کسی که با او پیوند دوستی ایجاد نکند و در ادامه در جمله ی «خطری ندارد» [اتصال بدو که از دشمنایگی تو نبرد] باز زاغ به موش اطمینان می دهد که باز هم برای او بی ارزش است دوستی با کسی که از دشمنی کردن با موش دست برندارد «نبرد».

۳-۵- «و هر سوزی را داروی است: آتش را آب، زهر را تریاک و، غم را صبر، و عشق را فراق، و آتش حقد را مادّت بی نهایتست.» (منشی، ۱۳۸۴: ۲۰۹) استاد مینوی در خصوص ترکیب «عشق را فراق»

چنین فرموده اند: چنین است در همهٔ نسخ معتبر فارسی جز P2 و مع. در متن عربی (چاپ دارالمعارف) نیز للعشق الوصال. (همان: ۲۰۹)

به نظر می‌رسد که صورت «عشق را فراق» برای متن یاد شده ناصحیح و نسخه بدل «عشق را وصال» که استاد مینوی در پاورقی به وجود آن اشاره فرموده اند صحیح است. زیرا این اصل که تنها داروی عشق همانا وصال و پیوستگی است هماهنگ با سُننِ ماضیه و در گستره ی ادبیات کلاسیک به وفور نمود دارد. در چهار مقاله و در داستان طبابت ابوعلی سینا آمده: «آنگه ابوعلی گفت: «این جوان در فلان محلّت و در فلان کوی و در فلان سرای بر دختری فلان و فلان عاشق است و داروی او وصال آن دختر است و معالجت او دیدار او باشد.» (نظامی عروضی، ۱۳۷۷: ۱۲۲)

نیز در مثنوی و در داستان عاشق شدن کنیزک بر زرگر و در جهت درمان کنیزک آمده:

« تا کنیزک در وصالش خوش شود آب وصلش دفع آن آتش شود.» (مولوی، ج ۱، ۱۳۸۵: ۳۴)

نیز در دیوان ادیب صابر آمده :

«مال و جمال و بی غمی و صحت و شباب

عشق و وصال و خرمی و عشرت و شراب

شغلی بود به وجه و نشاطی بود به شرط

عیشی بود به رسم و مرادی بود صواب.» (ادیب صابر، ۱۳۳۱: ۶۸)

۴-۵- «[زاهد] پرسید که: از کجا می آیی و مقصد کدام جانب است؟ مهمان جواب داد که: بر حال عاشقان و صادقان بسماع ظاهر بر عیان باطن وقوف توانی یافت.» (منشی، ۱۳۸۴: ۳۴۱)

استاد مینوی نسخه بدل‌های ترکیب «توانی یافت» را بیان نکرده اند. ولی در ناصحیح بودن ترکیب یاد شده جای هیچ تردیدی نیست. زیرا در متن یاد شده مهمان زاهد به صراحت به او می گوید که: از حال و اوضاع عاشقان و صادقان راستین با دیدن ظاهر آنها و بدون نیاز به دیدن باطن آنان می توان

پی برد «بتوانی یافت» و جالب این که این مفهوم در گستره ی ادبیات کلاسیک به وفور نمود دارد. در غزلیات سعدی آمده:

«سخن عشق تو بی آنکه برآید بزبانم رنگ رخساره خبر می دهد از حال نهانم

گاه گویم که بنالم زپیشانی حالم باز گویم که عیانست چه حاجت ببانم.» (سعدی، ۱۳۸۶: ۵۵۷)

نیز همانجا آمده: «دعوی مشتاق را شرع نخواهد بیان گونه زارش دلیل، ناله زارش گواست.» (همان: ۳۹۷)

در مثنوی آمده: «عاشقی پیداست از زاری دل نیست بیماری چو بیماری دل

گرچه تفسیر زبان روشنگریست لیک عشق بی زبان روشن ترست

آفتاب آمد دلیل آفتاب گر دلالت باید از وی رو متاب.» (مولوی، ج ۱، ۱۳۸۵: ۳۱)

نیز همانجا آمده: «رنگ رویم را نمی بینی چو زر زاندرون خود می دهد رنگم خبر.» (همان، ج ۱: ۷۴)

در امثال و حکم آمده:

«براه صادق اگر دست من شکست چه باک کسی که عاشق صادق بود چنین باشد

گواه من بود اکنون در آستین آری گواه عاشق راستین در آستین باشد.» (دهخدا، ج ۳، ۱۳۶۳: ۱۳۲۸)

نیز همانجا نظیر همین مضمون آمده: «الظاهر عنوان الباطن.» (همان، ج ۲، ۸۷۴)

۶- نقدی بر مقاله ی نوشته شده در مورد گلیله و دمنه

۶-۱- «و [مُتَفَى] از سر شهوت برخیزد تا پاکیزگی ذات بحاصل آید، و بترک حسد بگوید تا در دلها محبوب گردد.» (منشی، ۱۳۸۴: ۵۲) استاد مینوی در خصوص دو فعل «بحاصل آید» و «بترک چیزی گفتن» با استفاده از صنعت لف و نشر مرتب بترتیب چنین فرموده است: بحاصل آمدن، بترک چیزی گفتن: در این قبیل افعال استعمال «ب» در نثر و نظم قدیم متداول بوده است، امروزه شاید زاید بنظر چه می گوئیم فلان چیز حاصل شد و فلان کار را ترک کرد. (همان: ۵۲) برات زنجانی در مقاله ای با

نام «نقدی بر کلیله و دمنه به تصحیح مینوی» در خصوص فعل «بحاصل آید» چنین فرموده اند: مینوی این فعل را به معنای بترک چیزی گفتن معنا کرده است در حالی که این فعل به معنای بدست آمده است. (زنجان، ۱۳۸۷: ۱۰۴)

از آنجا که استاد مینوی با استفاده از فن بدیعی لف و نشر مرتب پس از بیان لف «بحاصل آمدن» بلافاصله از فعل «بترک حسد بگوید» یاد کرده است و سپس به نشر ویژگی های دستوری این دو فعل پرداخته است، لذا توضیحات زنجان بر داشتی ناصحیح از متن و ناصحیح است.

۶-۲- «اگر این شهد و روغن بدّه درم بتوانم فروخت، از آن پنج سرگوسپند خرم، همراهی پنج بزایند و از نتایج ایشان رمها سازم.» (منشی، ۱۳۸۵: ۲۶۳)

برات زنجان در مقاله ای با نام «نقدی بر کلیله و دمنه به تصحیح مینوی» در خصوص ترکیب یاد شده فرموده اند: گوسپند همراه نمی زاید و شاید در اصل هر چند ماه بوده است. مصحح در این باره سکوت کرده اند و هیچ توضیحی نداده اند. (زنجان، ۱۳۸۷: ۱۰۸) از آنجا که جمله ی «از آن پنج سرگوسپند خرم، همراهی پنج بزایند و از نتایج ایشان رمها سازم» از زبان زاهد داستان و در بیان کیفیت رویا پردازی و خیالبافی و وهم گرایی او در زایش گوسفند است، بدیهی است که نقد استاد زنجان ناصواب است و متن یاد شده از کلیله و دمنه هیچ ابهام و کم بودی لفظی ندارد.

۶-۳- «یارمن آن تواند بود که از ایدای تو بپرهیزد و طلب رضای تو واجب شناسد و خطری ندارد نزدیک من انقطاع از آنکه با تو نپیوندند و اتصال بدو که از دشمنایگی تو ببرد.» (منشی، ۱۳۸۴: ۱۶۸) استاد مینوی در خصوص معنای ترکیب «خطری ندارد» چنین فرموده اند: ارزشی ندارد. (همان: ۱۶۸) برات زنجان در ضمن مقاله ای با نام «نقد کلیله و دمنه» این معنای استاد مینوی را ناصحیح دانسته اند و معنای صحیح ترکیب یاد شده را «ضرر و زیان» دانسته اند. (زنجان، ۱۳۸۷: ۱۰۵)

در متن یاد شده، زاغ به موش اطمینان می دهد که قطع رابطه و دوستی با کسی (حیوانی) که نخواهد با موش دوستی بورزد «با تو نپیوندند» برای او نیز بی ارزش خواهد بود «خطری ندارد» لذا به نظر می

رسد که توضیحات معنایی استاد مینوی برای ترکیب یاد شده صحیح و توضیح معنایی استاد زنجانی ناصحیح بود.

۶-۴- «اصل عقل شناختن بودنی از نابودنی و سماحت طبع بامتناع طلب آن.» (منشی، ۱۳۸۴: ۵۲)

استاد مینوی در خصوص معنای متن «سماحت طبع بامتناع طلب آن» چنین فرموده اند: طبع راضی شود با اینکه از طلب کردن نابودنی باز ایستد.» (همان: ۵۲) برات زنجانی در ضمن مقاله ای با نام «نقدی بر کلیله و دمنه تصحیح مینوی» معنای استاد مینوی را ناصحیح دانسته اند و معنای صحیح متن یاد شده را چنین دانسته اند: «بخشنده طبعی آن است که از قبول بخشیده ی دیگران امتناع ورزی» (مرجع ضمیر اشاره ی آن سماحت است.» (زنجانی، ۱۳۸۷: ۱۷۸)

زنجانی در خصوص تبیین معنای صحیح متن یاد شده به خطا رفته اند. زیرا در متن یاد شده منشی در پی آن است که بگوید: واقعیت تعقل گرایی در شناختن آنچه موجودیت خارجی دارد از آنچه موجودیت خارجی ندارد است «اصل عقل شناختن بودنی از نابودنی» و فرزائگی باطن انسان «سماحت طبع» در بازایستادن از طلب نابودنی ای که اصلاً وجود خارجی ندارد است. «سماحت طبع، بامتناع طلب آن». و اما از آنجا که استاد مینوی معنای ترکیب «سماحت طبع» را «بازایستادن طبع» دانسته اند، لذا به نظر می رسد که ایشان در تبیین معنای دقیق این ترکیب که همانا «فرزائگی طبع» است نیز به خطا رفته اند.

بحث و نتیجه گیری

هرچند استاد مینوی با تصحیح و شرح کتاب کلیله و دمنه گره از صورت و معنای صحیح بسیاری از مطالب این کتاب مشهور ادب کلاسیک گشودند و دیگر استادان و ادیبان را وامدار این تلاش طاقت فرسای خود کردند، ولی پس از خوانش دقیق این شرح و تصحیح کامیاب مشاهده می کنیم که در پاره ای از موارد آن فرزانه ی نامدار در گره گشایی از معنا و مفهوم متن این اثر دچار سهو القلم هایی شده بودند. نویسنده در این جستار سعی کرد با استفاده از منابع معتبر و مرتبط برای صورت و معنایی که در آن استاد مینوی به بیراهه رفته اند صورت و معنایی سر راست تری پیشنهاد دهد. امید است که

با این کار خود بر غنای هر چه بیشتر این شرح و تصحیح در جهت استفاده ی دیگر ادب دوستان افزوده باشد.

تعارض منافع

نویسنده هیچ گونه تعارض منافی ندارد.

منابع

- آرین پور، یحیی. (۱۳۸۷). *از نیما تا روزگار ما*. جلد سوم. چاپ پنجم. تهران: زوآر.
- ازرقی هروی، شرف الزمان ابوالمحاسن. (۱۳۳۶). *دیوان اشعار*، بکوشش سعید نفیسی. چاپ اول. تهران: زوآر.
- اسدی طوسی، ابونصر علی بن احد. (۱۳۵۴). *گرشاسب نامه*، بکوشش حبیب یغمایی. چاپ دوم. تهران: کتابخانه طهوری.
- بهار، محمد تقی. (۱۳۴۹). *سبک شناسی*. جلد دوم. چاپ سوم. تهران: امیر کبیر.
- بغدادی، بهاء الدین. (۱۳۸۵). *التوسل الی التوسل*، بکوشش احمد بهمینیار. چاپ اول. تهران: اساطیر.
- بیهقی، ابوالفضل. (۱۳۸۹). *تاریخ بیهقی*، تصحیح و توضیح خلیل خطیب رهبر. جلد اول. چاپ چهاردهم. تهران: مهتاب.
- ترمذی، صابر. (۱۳۳۱). *دیوان اشعار*، بکوشش علی قویم. چاپ اول. تهران: برادران فردین.
- تقیه، محمد حسین. (۱۳۸۱). *ترجمه اشعار عربی کلیده و دمنه*. چاپ اول. قم: انتشارات دانشگاه قم.
- جوینی، عطاملک. (۱۳۸۵). *تاریخ جهان گشا*، تصحیح محمد قزوینی. چاپ چهارم. تهران: دنیای کتاب.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳). *لغت نامه*، دوره جدید. چاپ اول. تهران: دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۶۳). *امثال و حکم*. جلد دوم و سوم. چاپ ششم. تهران: چاپخانه سپهر.

رودکی، ابو عبدالله جعفر بن محمد. (۱۳۸۳). *دیوان اشعار*، بکوشش منوچهر دانش پژوه. چاپ دوم. تهران: طوس.

زنجانی، برات. (۱۳۸۷). نقدی بر کلیله و دمنه به تصحیح مجتبی مینوی. *مجله زبان و ادبیات فارسی*، ۴(۱۰)، .

زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۳۶). *دوقرن سکوت*. چاپ دوم. تهران: امیر کبیر.

سعد سلمان، مسعود. (۱۳۶۲). *دیوان اشعار*، بکوشش ناصر هیروی. چاپ اول. تهران: انتشارات گلشانی.

سعدی، شیخ مصلح الدین. (۱۳۸۶). *کلیات آثار*، بکوشش فرامرز ندایی. چاپ اول. تهران: هما.

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۷). *سبک شناسی نثر*، بکوشش سیروس شمیسا. چاپ یازدهم. تهران: میترا.

ظهیری سمرقندی، علی. (۱۹۴۸). *سندباد نامه*، بکوشش احمد آتش. (چاپ؟). استانبول: چاپخانه ی وزارت فرهنگ.

عطار نیشابوری، فرید الدین محمد بن ابراهیم. (۱۳۸۳). *منطق الطیر*، بکوشش محمد رضا شفیعی کدکنی. چاپ اول. تهران: سخن.

فرامرزنامه. (۱۳۹۴). بکوشش ماریولین فان زوتفین و ابوالفضل خطیبی. چاپ اول. تهران: سخن.

فروزانفر، بدیع الزمان. (۱۳۸۱). *احادیث و قصص مثنوی*، بکوشش حسین داودی. چاپ دوم. تهران: امیر کبیر.

محمد بلخی، جلال الدین. (۱۳۸۵). *مثنوی معنوی*، بکوشش رینولد نیکلسن. چاپ اول. تهران: اروند.

منشی، ابوالمعالی نصرالله. (۱۳۸۴). *کلیله و دمنه*، بتصحیح و توضیح مجتبی مینوی طهرانی. چاپ بیست و نهم. تهران: امیر کبیر.

_____ . (۱۳۸۶). *کلیله و دمنه*، توضیح خیرالله محمودی (بر اساس تصحیح مجتبی مینوی). چاپ اول. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.

_____ (۱۳۸۹). گلیله و دمنه، توضیح محمدرضا برزگر خالقی و عفت کرباسی
(بر اساس تصحیح مجتبی مینوی). چاپ اول. تهران: زوآر.

_____ (۱۳۸۵). گلیله و دمنه، توضیح سید فرج الله موسوی، (بر اساس تصحیح
مجتبی مینوی). چاپ اول. تهران: مه رویان.

نظامی عروضی سمرقندی، احمد بن عمر بن علی. (۱۳۷۷). چهارمقاله، طبق نسخه تصحیح شده مرحوم
محمد قزوینی، و تصحیح مجدد و توضیح دکتر معین. چاپ یازدهم. تهران: امیرکبیر.

وراوینی، سعدالدین. (۱۳۹۰). مرزبان نامه، تصحیح محمد قزوینی و بکوشش خلیل خطیب رهبر.
چاپ شانزدهم. تهران: صفی علی شاه.

هجویری، علی بن عثمان. (۱۳۸۹). کشف المحجوب، تصحیح و توضیح دکتر محمود عابدینی. چاپ
ششم. تهران: سروش.

مقاله ها

Persian References Translated to English

- Yahya Arinpour.(2008).az nima ta rozegar ma. Vol 3, Edition 5, Tehran: Zovar. [In Persian]
- Azraghi Heravi, Sharaf al-Zaman Abul Mohsen.(1957). Divan of Poems, bySaeed Nafisi, first
edition, Tehran: Zovar. [In Persian]
- Asadi Tusi, Abu Nasr Ali bin Ahad.(1975). Garshasab Nameh, by Habib Yaghmai, second
edition, Tehran: Tahori Library. [In Persian]
- Mohammad Taghi Baha.(1970). Sabk shenasi, vol.2, third edition, Tehran: Amir Kabir. [In
Persian]
- Baghdadi, Bahauddin. (2006). Al-Tussal to Al-Trassal, by Ahmad Bahmanyar, first edition,
Tehran: Asatir. [In Persian]
- Bayhaghi, Abulfazl.(2010). History of Beyhaqi (Vol. 1), by Khalil Khatib Rahbar, Tehran:
Mehtab, 14th edition.[In Persian]
- Termazi, Saber. (1952). Divan of Poems, by Ali Qoyim, first edition, Tehran: Fardin Brothers.
[In Persian]

Taghieh, Mohammad Hossein. (2002). Translation of the Arabic poems of Kalilah and Damneh, first edition, Qom: Qom University Publications.]In Persian]

Joveyni, Attamalek.(2006). Tarikh Jahan Goshai (Vol. 1), corrected by Mohammad Qazvini and explained, by Shahrugh Mousavian, first edition, Tehran: Dastan, first edition.]In Persian]

Dehkhoda, Ali Akbar.(1998). Dictionary, under the supervision of Dr. Mohammad Moin and Dr. Seyed Jafar Shahidi, first edition, Tehran: University of Tehran.]In Persian]

.(۱۹۴۸) Proverbs and Rule, vol.2 and 3, 6th edition, Tehran: Sephehr Printing .]In Persian]

Rudaki, Abu Abdullah Jafar bin Muhammad. (2004). Divan Poemsby Manouchehr Daneshpojoh, second edition, Tehran: Tus.]In Persian]

Zarin Kob, Abdul Hossein. (1957).do Qarn sokot, second edition, Tehran: Amir Kabir.]In Persian]

Saad Salman, Masoud. (1983). Divan of Poems, by Nasser Hayeri, first edition, Tehran:: Golshani Publications.]In Persian]

Saadi, Sheikh Moslehuiddin. (2007). General works, by Faramarz Nedayi, first edition, Tehran: Huma.]In Persian]

Shamisa, Siros (2007). Sabk shenasi nasr, by Siros Shamisa, 11th edition, Tehran: Mitra.]In Persian]

Zahiri Samarqandi, Ali. (1948). Sandbad Nameh, by Ahmad Atash, (Print?) Istanbul: Ministry of Culture Printing House.]In Persian]

Atar Neishabouri, Farid al-Din Mohammad bin Ibrahim. (2004). Manteq al-Tir, by Mohammad Reza Shafiei Kodkani, first edition, Tehran: Sokhn.]In Persian]

Faramarz name. (2014). byMariolin van Zotfin and Abolfazl Khatibi, first edition, Tehran: Sokhn.]In Persian]

Forozanfar, Badi al-Zaman. (2002). qeshaye Masnavi, Hossein Davodi's effort, second edition, Tehran: Amir Kabir.]In Persian]

Mohammad Balkhi, Jalal al-Din. (2006). Masnawi Manavi, by Reynold Nicholson, first edition, Tehran: Arvand.]In Persian]

Monshi.(2005). Kalileh and Demaneh, corrected and explained, by Mojtaba Minavi Tehrani, Tehran, Amir Kabir, Twenty-ninth edition.]In Persian]

.(۲۰۰۷). Kalileh and Damneh, explanation of Khairullah Mahmoudi (based on the correction of Mojtaba Minavi), first edition, Shiraz: Shiraz University Publications. [In Persian]

.(۲۰۱۰). Kalileh and Demeneh, explained by Mohammad Reza Barzegar Khaleghi and Efat Karbasi (based on the correction of Mojtaba Minavi), first edition, Tehran: Zovar. [In Persian]

.(۲۰۰۶). Kalileh and Demeneh, explained by Seyyed Farajullah Mousavi,(based on the correction of Mojtaba Minavi), first edition, Tehran: Zovar. [In Persian]

Samarkandi Nizami, Ahmed bin Omar bin Ali.(1998). Chahar Qala, according to the corrected version of the late Mohammad Qazvini and re-corrected and explained by Dr. Moin, Tehran: Amir Kabir, 11th edition.[In Persian]

Varavini, Saad al-Din.(2011). Marzban Namah Corrected, by Allameh Qazvini and explained by Dr. Khalil Khatib Rahbar, Tehran: Safi Ali Shah, 16th edition.[In Persian]

Hajwayri, Ali bin Othman. (2010). Kashf al-Mahjoob, correction and explanation, by Dr. Mahmoud Abedini, Sixth edition,Tehran: Soroush. [In Persian]

References of articles.

Zanjani, Barat. (2008). Naqde bar Kalila and Damna to the correction of Mojtaba Minawi, Persian Language and Literature Magazine, year 4, number 10. [In Persian]